

УДК 94 (476) «18/19» (043.3) + 719:061.1 (476) (043.3)

АНТЫРЭЛІГІЙНАЯ КАМΠΑНИЯ І ЛЁС НЕКАТОРЫХ АРХІТЭКТУРНЫХ ПОМНІКАЎ БССР У 1920-Я ГАДЫ

канд. гіст. навук **М.Я. КЛЕПІКАЎ**
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск)

Лёс некаторых архітэктурных пабудов сярэднявечча, якія ў 1926 годзе былі аб'яўлены помнікамі рэспубліканскага значэння, да гэтай пары застаецца адным з нераспрацаваных у айчынай гісторыі пытаннем. Вяртанне ж да людзей усіх звестак аб такіх помніках з'яўляецца пільнай неабходнасцю, таму што пабудова дзяржавы немагчыма без гістарычнай памяці, без усведамлення ўсёй разнастайнасці культурна-гістарычнай спадчыны. Пры даследаванні гэтай тэмы ўзнікае неабходнасць акцэнтаваць увагу на такіх аспектах, як антырэлігійная кампанія ў Беларусі і яе ўплыў на стан культавых помнікаў архітэктуры. Гэта звязана з тым, што высячленне гісторыі стварэння сістэмы цэнтральных і мясцовых органаў аховы помнікаў даўніны заўсёды было складанай часткай у вывучэнні дзяржаўнай палітыкі ў галіне культуры, у аналізе гісторыка-культурных праблем. Як вядома, значэнне гісторыка-культурнай спадчыны павялічваецца па меры духоўнага росту людзей. Таму праблема яго захавання для наступных пакаленняў нашай рэспублікі не толькі застаецца ў найвышэйшай ступені актуальнай, але і становіцца адной з галоўных праблем у працэсе фарміравання і развіцця асобнасці. Мэтай дадзенага даследавання з'яўляецца спроба прааналізаваць і ацаніць дзейнасць дзяржаўных структур, якія ў той перыяд непасрэдна былі звязаны з рашэннем пытанняў аховы помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Пры напісанні дадзенага артыкула выкарыстоўваліся архіўныя матэрыялы, якія ўпершыню ўводзяцца ў навуковае абарачэнне, зборнікі дакументаў, пераходныя, статыстычныя і энцыклапедычныя выданні, а таксама даследаванні па гісторыі Беларусі.

Уводзіны. Сучаснае тлумачэнне паняцця «помнікі гісторыі і культуры» надзвычайна шырокае і мнагаплановае. Яно распаўсюджваецца на збудаванні, памятныя месцы і прадметы, звязаныя з гістарычнымі падзеямі ў жыцці народа, развіццём дзяржавы, на творы матэрыяльнай і духоўнай творчасці. Па відах яны падраздзяляюцца на помнікі гісторыі, археалогіі, архітэктуры, мастацтва і інш. Кожная эпоха пакідае свой след на зямлі – гэта старажытныя гарадзішчы і шматлікія магільныя курганы, сярэдневяковыя замкі і крэпасці, манастырскія і царкоўныя збудаванні, вырабы ганчароў і ювеліраў, народныя легенды, паданні, песні.

Вывучэнне і ахова помнікаў гісторыі і культуры заўсёды былі пільнай неабходнасцю, таму што пабудова дзяржавы немагчыма без усведамлення ўсёй разнастайнасці культурна-гістарычнай спадчыны, без гістарычнай памяці. Цікава, да сваёй гісторыі з'яўляецца абавязковым законам развіцця, таму што культурная мінуўшчына непарыўна звязана з сучасным.

Захаванне і вывучэнне мастацкіх вырабаў, помнікаў гісторыі і культуры з'яўляецца маральным абавязкам кожнага пакалення. Беражлівыя адносіны да помнікаў даўніны, іх глыбокае вывучэнне, якое дазваляе даць праўдзівую ацэнку многім складаным з'явам культуры, па сутнасці можна лічыць адной з найважнейшых складаных частак жыцця грамадства.

Асноўная частка. У гістарычнай літаратуры XIX стагоддзя сустракаюцца звесткі аб цікавай драўлянай царкве Святой Троіцы ў Віцебску, якую людзі прызвалі «Чорнай». Але гэтыя звесткі вельмі скупыя. Я. Семянтоўскі ў сваім статыстычным нарысе аб Віцебску за 1865 год паведамляе, што царква была пабудавана князем Фадзеям Агінскім каля 1761 года [13, с. 20]. Аднак у Працах 9-га археалагічнага з'езда мы знаходзім упамінанне аб тым, што тып гэтай царквы адносіцца да больш ранейшага часу, гэта значыць да XVII стагоддзя [7, с. 28].

Царква крыжовага тыпу была некалі пабудавана на невялікім узвышчы ў той частцы Віцебска, якая называлася Пескавацікам, па напрамку Спаскай вуліцы. Гэтая драўляная царква ўяўляла сабой у плане крыж, сярэдзіна якога стварала васьміграннік. Цэнтральная яго частка ўзвышалася ў выглядзе васьміграннага барабана з шатровым верхам, які заканчваўся двайным купалам. З чатырох бакоў да сярэдняга васьмігранніка былі прыстаўлены чатыры франтоны, якія пакрывалі выступы крыжа з поўначы, поўдня, усходу і захаду. Усе выступы царквы былі прамавугольныя. З заходняга боку будынак атачала закрытая галерэя, уваход на якую ўяўляў сабой яшчэ адзін невялікі крыты выступ са званічкай на версе і адкрытым з бакоў ганкам. Знадворку царква была вертыкальна абшита дошкамі. Драўляныя ўваходныя дзверы ўпрыгожваліся жалезнымі цвікамі ў выглядзе разетак двух памераў. Яны знаходзіліся на дошках у выглядзе квадратаў, дыяганалі якіх суадносіліся паміж сабой гарызантальна і вертыкальна. Унутры царквы хоры ўпрыгожвалі заходні выступ [13, с. 21].

Сваю назву «Чорная» царква набыла, відаць, у другой палове XIX стагоддзя. Людзі пачалі яе так называць за пачарнелыя дошкі, якімі яна была абыта знадворку. Троіцкая царква была ў той час прыпісана да Праабражэнскага прыходу, таму частка яе маёмасці (евангеллі, чашы, крыжы і г.д.) знаходзілася ў рызніцы Спаса-Праабражэнскай царквы.

У 90-х гадах XIX стагоддзя абследаванне царквы праводзіў вучоны з Санкт-Пецярбурга С.Н. Наседкін, які лічыў гэты храм унікальным драўляным помнікам архітэктуры крыжовага тыпу. Ён зрабіў падрабязнае апісанне царквы і адзначыў неабходнасць правядзення яго рамонту. У другой палове XIX стагоддзя, згодна імператарскаму ўказу, старажытныя будынкі забаранялася перабудоўваць і рамантаваць без дазволу археалагічных таварыстваў. Гэта адносілася і да рамонту царкваў у адпаведнасці з указаннем Сінода. Пазней, у 1889 годзе выйшаў новы ўказ, які перадаваў усе справы на рэстаўрацыю манументальных помнікаў даўніны на разгляд Імператарскай археалагічнай камісіі (ІАК) [6, с. 24]. Нарэшце, у 1913 годзе Полацкая кансісторыя звярнулася да ІАК з просьбай аб дазvole на рамонт Троіцкай царквы. Археалагічная камісія накіравала ў Віцебск архітэктара П.П. Пакрышкіна для таго, каб ён падрабязна абследаваў помнік [2, с. 163]. У выніку рамонт быў дазволены, але яго правядзенню перашкодзіла сусветная вайна.

Працы па выяўленню і ахове помнікаў на Віцебшчыне некалькі актывізаваліся толькі пасля рэвалюцыі з восені 1919 года, калі абследаваннем і вывучэннем гэтага краю пачаў займацца Петраградскі аддзел па справах музеяў. Ужо ў лістападзе ў Віцебск прыбыў упаўнаважаны аддзела С.Н. Наседкін і правёў арганізацыйную працу па ўліку і ахове помнікаў. 3 лютага 1920 года гэтай дзейнасцю на тэрыторыі Віцебскай губерні займаўся супрацоўнік Петраградскага аддзела В.К. Лаўроўскі. Ён пачаў складаць падрабязныя апісанні выдатных мясцін Віцебска і губерні. Пад яго кіраўніцтвам на Віцебшчыне праводзіліся працы па ўліку і фатаграфаванню помнікаў, па арганізацыі іх аховы [3, с. 42]. В.К. Лаўроўскі распрацаваў план, які прадугледжваў даследаванне найбольш вядомых архітэктурных пабудов, сярод якіх значылася і Троіцкая царква. На жаль, сродкаў на рамонт і рэстаўрацыю ў той час зусім не было.

У 1922 годзе Цэнтральны архіў Беларусі, які пачаў праводзіць працы па захаванню помнікаў даўніны, ва ўсё сваё аддзяленні накіраваў спецыяльныя карткі для рэгістрацыі помнікаў манументальнай архітэктуры і унікальных рэчаў. У закліку да загадчыкаў мясцовымі аддзяленнямі падкрэслівалася: «Кожны цікавы помнік павінен быць узяты на ўлік і апісаны па прыкладзеных формах і інструкцыях» [11, спр. 45, арк. 27, 28, 31]. Аднак з-за адсутнасці сродкаў гэтая праца таксама расцягнулася на некалькі гадоў.

У красавіку 1925 года пры Інстытуце беларускай культуры была створана камісія па ахове помнікаў даўніны, народнай культуры і прыроды. Адразу ж ва ўсё акруговыя выканаўчыя камітэты былі накіраваны запыты аб стане помнікаў даўніны і аб тым, што робіцца для іх аховы. Інбелкульт збіраў гэтыя звесткі, дзе іх апрацоўвалі ў спецыяльнай камісіі. Такім чынам праводзілася праца па складанню спіса помнікаў, якія мелі дзяржаўнае значэнне, і перш за ўсё ў старажытных гарадах, уключаючы і Віцебск. «Чорная Троіца» да гэтага часу была ўжо зачынена ў сувязі з рашэннем камісіі па аддзяленню царквы ад дзяржавы [7, с. 29].

Вынікам правядзення падрыхтоўчай працы Інстытута беларускай культуры стала пастанова Савета Народных Камісараў (СНК) БССР ад 5 ліпеня 1926 года, якая аб'явіла дзяржаўным набыткам шэраг помнікаў мастацтва, даўніны і прыроды. Адначасова яна абавязала акруговыя, раённыя, гарадскія і сельскія саветы прымаць дзейсныя меры па ахове помнікаў і строга сачыць за выкананнем пастанова. У гэтым першым спіску 94 помніка былі аб'яўлены дзяржаўнай маёмасцю і нацыянальным набыткам, у ліку якіх абразы, царкоўныя будынкі, манастыры, крэпасці і г.д. дзевяці беларускіх акругоў [10, спр. 1947, арк. 15 – 16]. Па віцебскай акрузе, сярод іншага, помнікам рэспубліканскага значэння аб'яўлялася і Троіцкая царква, так званая «Чорная Троіца» на Пескаваціку. Значэнне названага дакумента цяжка пераацаніць, таму як такі грунтоўны крок у справе аховы помнікаў Беларусі быў зроблены ўпершыню. Пастанова, безумоўна, натхніла супрацоўнікаў Наркамасветы і Інбелкульту на актывізацыю дзеянняў па збору звестак аб помніках гісторыі і культуры для надання ім статусу дзяржаўных і далейшай іх аховы. У такім напрамку вялікую працу праводзілі секцыі Інбелкульту – этнаграфічная і гісторыка-археалагічная, а таксама камісія па ахове помнікаў. Аднак у гэты перыяд у Беларусі паралельна праходзілі два працэсы – стваральны і разбуральны. У супярэчнасць уступалі, з аднаго боку, актыўная дзейнасць па ратаванні культурна-гістарычнай спадчыны, якую праяўлялі прадстаўнікі інтэлігенцыі, працуючыя ў Народным камісарыяце асветы, а з другога – поўнае неразуменне неабходнасці захавання помнікаў даўніны прадстаўнікамі мясцовых выканкамаў, у распаджэнні якіх гэтыя помнікі знаходзіліся. Згодна артыкулу 9 Закона «Аб парадку аховы помнікаў даўніны, мастацтва, быта і прыроды», усе выдаткі на ўтрыманне помнікаў павінны былі праводзіцца па каштарысах акруговых выканкамаў, але часта апошнія не выконвалі нават пастановы СНК БССР [10, спр. 1926, арк. 94]. Гэта было магчыма толькі ва ўмовах заканадаўчай анархii і адсутнасці прававых нормаў. Вынікам такіх адносін да гістарычнай спадчыны часцей за ўсё была страта таго ці іншага помніка.

Год ад году пагаршалася становішча з аховай помнікаў культавага характару. Чаму гэта адбывалася? Яшчэ ў трывожныя лістападаўскія дні 1917 года прафесар палітэканоміі С.М. Булгакаў у сваім дакладзе на пасяджэнні Памеснага сабору выказаў адносіны рускага праваслаўя да палітыкі: «Царква не прадвызначае шляхоў для дасягнення палітычных задач... калі царква жыва і дзейсна, дык і культура і дзяржаўнасць будуць натхняцца гэтым яе жыццём... У сэнсе ўнутраным і рэлігійным нельга дапусціць аддзялення Царквы ад дзяржавы: Царква не можа адмовіцца быць светам, не здрадзіць веры. І задача яе вызначаецца не байкотам непажаданай уладзе, а вялікай адказнасцю перад богам за народ» [4, с. 40]. Аднак усе надзеі багасловаў і вернікаў неўзабаве былі зняты лавінай цыркуляраў і дэкрэтаў Народных Камісараў. Савецкая ўлада адразу ж «разгледзела» ў Царкве супрацьстаячую палітычную сілу і непрымальнага ворага. А яе страх перад аб'яднаннем існуючых тады праціўнікаў пад царкоўнымі сцягамі штурхнуў бальшавікоў да пачатку антырэлігійнай вайны.

Менавіта ў гэты час пасыпаліся адзін за другім афіцыйныя заканадаўчыя акты, накіраваныя на абмежаванне ўсіх царкоўных правоў. Згодна Дэкрэту аб зямлі, прынятаму ў ноч на 27 кастрычніка 1917 года на 2-м Усерасійскім з'ездзе Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў, усе памешчыцкія, удзельныя, манастырскія, царкоўныя землі без выкупу канфіскаваліся разам з усім інвентаром і будынкамі і перадаваліся ў распараджэнне валасных зямельных камітэтаў і павятовых сялянскіх дэпутатаў. 11 лістапада 1917 года з Петраграда ў Маскву паступіла дэпеша аб канфіскацыі ў Рускай праваслаўнай царквы ўсіх навучальных устаноў, згодна дэкрэту Савета Народных Камісараў. 18 снежня быў апублікаваны дэкрэт, які прызнаваў ад гэтага часу юрыдычна несапраўдным царкоўны шлюб. А ў студзені 1918 года новым дэкрэтам былі ліквідаваны духоўнікі ў арміі. Таксама касаваліся дзяржаўныя датацыі і субсідыі Царкве і духавенству.

Прыняты 20 студзеня 1918 года Дэкрэт СНК РСФСР «Аб свабодзе веравызнання, царкоўных і рэлігійных таварыствах» устанаўліваў, што ўся маёмасць гэтых таварыстваў «аб'яўляецца народнай уласнасцю» [5, с. 374]. Ён паставіў Царкву ў жорсткія рамкі ўсялякіх забарон і абмежаванняў, пазбаўляя яе ўласнасці. Царква была пазбаўлена свайго юрыдычнага статусу. Згодна з гэтым і іншым дэкрэтам, а таксама з пастановамі, прынятымі ў тыя гады, нацыяналізацыі падлягалі культавыя будынкі і прадметы, звязаныя з рэлігійнымі абрадамі, якія вякамі захоўваліся ў цэрквах і касцёлах, – абразы, скульптуры, царкоўнае начынне, кнігі. Усе гэтыя прадметы падчас з'яўляліся рэдкімі помнікамі гісторыі і культуры.

Цалкам відавочна, што сацыялістычная ўласнасць, у тым ліку на помнікі гісторыі і культуры, складалася як вынік нацыяналізацыі, якая ажыццяўлялася шляхам прымусовага і бязвыплатнага адчужэння Савецкай дзяржавай прыватнай і царкоўнай уласнасці. Ва ўмовах рэвалюцыйнага і ваеннага часу працэс нацыяналізацыі суправаджаўся пагромамі і грабёжамі, а законаў, накіраваных на ахову культурна-гістарычнай спадчыны, выпрацавана не было. Асноўнай крыніцай савецкага права ў той час былі разнастайныя юрыдычныя акты, сцвярджаючыя канфіскацыю і нацыяналізацыю як форму і метады стварэння «агульнанароднага набытку».

Да 1922 года ў савецкай Расіі было зачынена звыш 600 манастыроў, шмат з якіх з'яўляліся выразнымі культурна-гістарычнымі помнікамі і своеасаблівымі захавальнікамі старадаўніх архіваў і унікальных вырабаў царкоўнага мастацтва. Пры гэтым савецкая ўлада бязлітасна знішчала ўсіх царкоўных прыхільнікаў, таму што бачыла ў кожным святары ворага, а ў кожным веруючым – яго памочніка. Гісторык О.Ю. Васільева сцвярджае, што агульны лік ахвяраў сярод духавенства і недуховных, якія стаялі па-за вайной, к таму часу перавысіў 10 тысяч чалавек. Прычым у гэтую лічбу не ўвайшлі тыя святары, якія загінулі, будучы ў радах белага руху. Рэпрэсіі не скончыліся нават пасля апублікавання патрыярхам Ціханам паслання «Аб спыненні духавенствам барацьбы з бальшавікамі». Савецкая ўлада імкнулася «непрыметна» іх знішчыць, а заадно і зацкаваць усіх вернікаў [4, с. 43]. Вось такой была абяцаная народу свабода веравызнання.

Націск антырэлігійнай кампаніі ўзмацняўся – цэрквы зачыняліся, перадаваліся розным ведамствам, а нярэдка разбураліся для выкарыстання будаўнічых матэрыялаў у гаспадарчых патрэбах. Менавіта так адбылося на тэрыторыі манастыра Барыса і Глеба ў Бельчыцах, што знаходзіўся ў 2-х кіламетрах ад Полацкага Верхняга замка на левым беразе Заходняй Дзвіны. Тут былі зруйнаваны рэшткі унікальных цэркваў Бельчыцкага манастыра, дзве з якіх (Барысаглебская і царква Параскевы-Пятніцы) раней былі аб'яўлены дзяржаўнай маёмасцю і помнікамі рэспублікі. На думку гісторыка і мастацтвазнаўца М.М. Вароніна, гэтыя царкоўныя будынкі былі пабудаваны старажытным беларускім майстрам – палачанімам Іаанам у першай палове XII стагоддзя [1, с. 39]. Тыпічна і гісторыя Свята-Мікалаеўскай Белай царквы ў Бабруйску. На працягу некалькіх гадоў камандаванне 5-га армейскага корпуса рабіла спробы забраць у прыхажан будынак царквы для сваіх патрэб, і дамаглося свайго. 20 лютага 1928 года адміністрацыя горада надрукавала распараджэнне № 1064 аб перадачы будынка ваеннаму ведамству [8, спр. 1661, арк. 16, 17]. Письмо са скаргай на дзеянні адміністрацыі, напісанае аб гэтым прыхажанамі М.І. Калініну, засталася без адказу. Такім жа чынам была знішчана царква ў Клімавічах. Веруючым горада і трыццаці вёсак у колькасці пяці тысяч чалавек не дапамагла нават тэлеграма ў ЦВК БССР, у якой яны прасілі

«прыпыніць закрыццё царквы на падставе адных толькі выключна дзіцячых школьных дэманстрацый» [8, спр. 2034, арк. 28].

Трэба адзначыць, што правядзенне такіх мерапрыемстваў, як закрыццё царкваў, старанна планавалася. Гэта пацвярджае інфармацыйнае пісьмо № 11 Цэнтральнага савета Саюза бязбожнікаў СССР ад 2 лістапада 1928 года, у якім рэкамендавалася «праводзіць закрыццё пасля руплівай прапработкі ўсіх неабходных мерапрыемстваў, сумесна з партыйнымі і прафсаюзнымі органамі, далучаючы ў кампанію ўсю грамадскасць, старанна падрыхтоўваючы думкі мас» [12, спр. 3, арк. 7]. І гэтыя «думкі мас» з поспехам падрыхтоўвалі. Дастаткова тыпічная і характэрная для таго часу рэзалюцыя агульнага сходу працаўнікоў Мінскага таргова-будаўнічага трэста, які адбыўся 27 снежня 1929 года. Сход пастанавіў: «1) Прасіць Мінскі Гарсавет аб выключэнні царквей і касцёлаў, якія знаходзяцца на плошчы Свабоды, і аб перадачы такіх для культурных мэтай. 2) Званы перадаць заводам, для пераплаўкі на машыны...» [12, спр. 7, арк. 16]. Такія ж рэзалюцыі былі і ў пратаколах сходаў сельскіх жыхароў, якія «аднагалосна» выказваліся за закрыццё царкваў, «за зняццё звонаў і перадачы іх дзяржаве для патрэб трактарызацыі сельскай гаспадаркі» [12, спр. 7, арк. 23].

Поспехаў у справе захавання помнікаў царкоўнай архітэктуры сапраўды не было, таму як мясцовыя выканкамы папросту ігнаравалі ўсе патрабаванні Наркамасветы. Прыкладам негатыўных адносін мясцовых улад да праблемы захавання культурна-гістарычнай спадчыны з'яўляецца факт знішчэння ў Мінску «будынка старога касцёлу па вуліцы Энгельса» для выкарыстання будаўнічых матэрыялаў і пабудовы на гэтым месцы казармы. Гэта было зроблена нягледзячы на тое, што незадоўга да названых падзей, касцёл атрымаў афіцыйнае азначэнне «помніка старажытнасці» [10, д. 1947, л. 25]. Вядома ж, гаворка ідзе аб славутым дамініканскім касцёле, які быў пабудаваны яшчэ ў 1615 годзе. А згодна пастанове СНК БССР ад 5 ліпеня 1926 года будынак Дамініканскага касцёлу, які знаходзіўся «ў рога вул. Энгельса і Кастрычнікавай», быў абвешчаны помнікам і дзяржаўнай маёмасцю [14, с. 380]. Але гэта яго не выратавала. Яшчэ адным прыкладам зневажальных адносін мясцовых улад да помнікаў з'яўляецца рашэнне Магілёўскага гарадскога савета аб зачыненні Іосіфаўскага сабора (у дакументах таго часу – «сабор св. Осіпа») і далейшым яго разбурэнні [10, д. 1947, л. 44]. Сабор быў адным з першых помнікаў сталага класіцызму ў беларускім дойлідстве, пабудаваны ў 1781 – 1798 гадах па праекце выдатнага архітэктара М.А. Львова з нагоды сустрэчы Екацярыны II з аўстрыйскім імператарам Іосіфам II у Магілёве. Перад разбурэннем удалося толькі забраць з сабору царкоўныя каштоўнасці і перадаць іх у гарадскі музей [10, д. 1947, л. 27]. Такім чынам, яшчэ адзін дзіўны помнік архітэктуры, які быў абвешчаны дзяржаўнай маёмасцю, перастаў існаваць.

Гэты працэс з кожным годам набіраў усё большую сілу і суправаджаўся, як правіла, парушэннем законнасці. Прыкладам таму можа быць закрыццё Хонаўскай царквы на Магілёўшчыне. У лісце, накіраваным у ЦВК і Пракуратуру БССР, выказваючы нязгоду з рашэннем мясцовага выканкама аб закрыцці царквы, прыхажане пісалі: «...у такіх дзеяннях грамадзянскай улады мы, веруючыя, бачым не свабоду веравызнання, якую дало народу аддзяленне царквы ад дзяржавы, а толькі прыгнёт» [9, спр. 6, арк. 179]. Але такія лісты да цэнтральных органаў улады былі дарэчнымі. Будынак гэтай царквы аддалі пад клуб, як і ў большасці выпадкаў. Існавалі і другія варыянты. Напрыклад, у пастанове Шклоўскага выканкама запісана: «З-за недахопаў у горадзе Шклове сховішчаў пад засыпку зерня... дазволіць выкарыстаць для гэтага мураваную царкву» [9, спр. 6, арк. 53]. Такое ж рашэнне прыняў Лепельскі гарадскі савет, запісаўшы ў пастанове: «...лічыць магчымым... скарыстоўваць царкву і сінагогу пад зернесховішчы» [9, спр. 6, арк. 230]. У Заслаўлі будынак сінагогі прыстасавалі пад цэх краўцоўскай арцелі [9, спр. 6, арк. 102].

Безумоўна, закрыццё царкваў, пераабсталяванне культовых будынкаў для якіх-небудзь мэтай ці проста іх разбурэнне патрабавала ўкладання дадатковых сродкаў. На гэта выканаўчыя камітэты грошай не шкадавалі, таму што антыцаркоўная кампанія з'яўлялася часткай дзяржаўнай палітыкі, і актыўнасць у такім напрамку заахвочвалася. Што ж тычылася рэстаўрацыі помнікаў і арганізацыі іх аховы, трэба яшчэ раз падкрэсліць, што на гэтую справу сродкаў практычна не вылучалася.

Тыпічным прыкладам пастаяннага сутыкнення стваральнага і разбуральнага працэсаў можа служыць лёс аднаго з выдатных помнікаў беларускага драўлянага дойлідства – Троіцкай царквы, так званай «Чорнай Троіцы». Нягледзячы на тое, што яшчэ 5 ліпеня 1926 года яна была аб'яўлена дзяржаўным набыткам і падлягала ахове [14, с. 382], мясцовыя выканаўчы камітэт не выдзяляў ніякіх сродкаў на яе рамонт і рэстаўрацыю. Царква заставалася зачыненай і вернікаў да яе не дапушчалі. А тым часам будынак руйнаваўся без нагляду, і ў выніку пачаў правальвацца дах. Неаднаразова прадстаўнікі Віцебскай Спаса-Праабражэнскай прыходскай абшчыны звярталіся ў розныя інстанцыі з просьбай аб дазволе аднавіць царкву, званіцу і прытвор у першапачатковым выглядзе [10, спр. 1926, арк. 85]. Па гэтай жа пытанню Інбелкульт некалькі разоў рабіў запыты ў Віцебскі акруговы выканкам. Але ўсё было безвынікова...

У пратаколе пасяджэння прэзідыума мясцовага выканкама, якое адбылося 20 ліпеня 1927 года, запісана: «Канстанавана, што застаўшаяся частка Чорнай царквы не прадстаўляе ніякай гістарычнай і архітэктурнай каштоўнасці. Пажадана дабудова будынка мысліцца не рэстаўрацыя ў ранейшым вы-

глядзе, а дабудова дзеля выканання рэлігійных абрадаў, таму лічыць немэтазгодным гэтую дабудову» [10, спр. 1926, арк. 84]. Пасля пасяджэння выканкама супрацоўнікі Інбелкульта зноў звярнуліся да ўлад Віцебска з просьбай аб уратаванні старажытнага помніка, і зноў безвынікова. Прабіць сцяну абыякавасці мясцовай улады ў адносінах да лёсу культавых помнікаў было немагчыма. Нарэшце, 18 мая 1928 года на пасяджэнні прэзідыума Віцебскага гарадскога савета было прынята апошняе рашэнне адносна «Чорнай Троіцы», якое зводзілася да неадкладнага разбурэння будынка [10, спр. 1935, арк. 21]. Прадстаўнік Беларускага дзяржаўнага музея В.В. Дабравольскі і ўпаўнаважаны аддзела аховы помнікаў М.М. Багародскі, якія прысутнічалі ў ліпені 1928 года пры разборцы старажытнай царквы, адзначылі ў складзеным акце, што «старадаўнія абразы былі часткаю разбіты, а часткаю і скрадзены» [10, спр. 1939, арк. 7].

Заклучэнне. У жыцці Рускай праваслаўнай царквы быў асабліва цяжкі перыяд – ад Кастрычніцкай рэвалюцыі да канца 20-х гадоў XX стагоддзя. Гэты перыяд з’яўляўся адным з самых трагічных і не меў аналагаў у гісторыі рускага праваслаўя. Дэкрэты і пастановы СНК паставілі Праваслаўную царкву ў жорсткія рамкі ўсялякіх забарон і абмежаванняў, пазбаўлячы яе ўласнасці. Паслухмяныя кіраўнікі выканаўчых камітэтаў на месцах пачалі праводзіць закрыццё цэркваў сумесна з партыйнымі і прафсаюзнымі арганізацыямі, далучаючы ў кампанію грамадскасць.

Мясцовыя органы савецкай улады ў Віцебску выключылі Троіцкую царкву са спіса помнікаў рэспубліканскага значэння і разбурылі яе. Таксама былі разбураны Дамініканскі касцёл у Мінску, Іосіфаўскі сабор у Магілёве, унікальныя цэрквы Бельчыцкага манастыра ў Полацку і многія іншыя архітэктурныя шэдэўры Беларусі. Усё гэта здарылася таму, што антыцаркоўная кампанія з’яўлялася часткай дзяржаўнай палітыкі, і актыўнасць у такім напрамку заахвочвалася. Гэта былі тыповыя прыклады заканадаўчай неразбярэхі таго часу і абсалютнай беспакаранасці за пашкоджанне і разбурэнне помнікаў гісторыі і культуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Алексеев, Л.В. По Западной Двине и Днепру в Белоруссии / Л.В. Алексеев. – М.: Искусство, 1974. – 143 с.
2. Алексеев, Л.В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. / Л.В. Алексеев; под ред. Б.А. Рыбакова. – Минск: Бел. навука, 1996. – 206 с.
3. Багуслаўскі, Г.А. З гісторыі аховы помнікаў у Беларусі / Г.А. Багуслаўскі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. Інфармац. навук.-метад. бюл. Бел. тав-ва аховы помнікаў гіст. і культуры. – Мінск: Друк. ЦК КПБ, 1983. – № 1. – С. 41 – 42.
4. Васильева, О.Ю. Русская православная церковь и Советская власть в 1917 – 1927 годах / О.Ю. Васильева // Вопросы истории. – 1993. – № 8. – С. 40 – 54.
5. Декреты Советской власти: в 5 т. / ред. кол.: Г.Д. Обичкин [и др.]. – М.: Госполитиздат, 1957 – 1971. – Т. 1: 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. (подгот. к печ. д-р ист. наук, проф. Н.В. Валк [и др.]), 1957. – 626 с.
6. Жуков, Ю.Н. Становление и деятельность советских органов охраны памятников истории и культуры. 1917 – 1920 / Ю.Н. Жуков. – М.: Наука, 1989. – 304 с.
7. Клепікаў, М.Я. «Чорная троіца» / М.Я. Клепікаў // Беларуская мінуўшчына. – 1996. – № 6. – С. 28 – 30.
8. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд. 6. – Воп. 1. Цэнтральны Выканаўчы Камітэт БССР.
9. НАРБ. – Фонд. 12. – Воп. 1. Цэнтральная камісія па справах культаў пры ЦВК БССР.
10. НАРБ. – Фонд. 42. – Воп. 1. Народны камісарыят асветы БССР.
11. НАРБ. – Фонд. 249. – Воп. 1. Архіўны аддзел Народнага камісарыята ўнутраных спраў БССР.
12. НАРБ. – Фонд. 261. – Воп. 1. Цэнтральны Савет Саюза ваяўнічых бязбожнікаў БССР.
13. Сементовский, А. Статистический очерк «Витебск». Церковь св. Троицы / А. Сементовский // Памятная книжка Витебской губернии. – СПб., 1865. – С. 20 – 21.
14. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Белорусской Социалистической Советской Республики. – Ст. 104, 105. – Минск: 2 Типлит БГИ, 1926. – № 28. – С. 376 – 385.

Паступіў 29.05.2008